

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Athens **PIL**
Athens Public International Law Center

Ενέργεια και Διεθνές Δίκαιο του Εμπορίου

Trade Law Clinic 2023 - 2024

Αθήνα, 2024

Ενέργεια και Διεθνές Δίκαιο του Εμπορίου

Συντάκτες:

Γιαλιαδάκης Μάνος

Δουραμάνη Μαρία

Καμπέρογλου Ίρις Αικατερίνη

Καρόκη – Μαυρίκου Ελένη

Κρητικού Άρτεμις

Λογοθετίδη Ελβίρα

Πανταζή Σοφιάννα

Συντονιστής Θεματικής:

Χριστοδούλου Βασίλης

Υπεύθυνος Καθηγητής:

Δρ. Γουργουρίνης Αναστάσιος,

Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Athens PIL
Athens Public International Law Center

Το **Κέντρο Ερευνών Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου (Athens Public International Law Research Center – Athens PIL)** αποτελεί ερευνητικό εργαστήριο που υπάγεται στη **Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών**. Το έργο

και οι δραστηριότητές του περιλαμβάνουν κάθε επιστημονική, ερευνητική και επιμορφωτική πρωτοβουλία ή δραστηριότητα που εμπίπτει στο γνωστικό αντικείμενο του διεθνούς δικαίου, όπως συνέργειες με διεθνείς οργανισμούς, δημόσιες υπηρεσίες, Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης και άλλους επιστημονικούς και κοινωνικούς φορείς, της ημεδαπής και της αλλοδαπής, με στόχο τη μελέτη και υποβολή προτάσεων και εναλλακτικών μεθόδων αντιμετώπισης κοινωνικών/πολιτικών ζητημάτων.

Η ελληνική **O.K.E.** ιδρύθηκε το 1994, με πρότυπο την O.K.E. της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που στηρίζεται στον τριμερή διαχωρισμό των εκπροσωπούμενων συμφερόντων, διαχωρισμό δηλαδή σε τρεις Ομάδες, μία των εργοδοτών - επιχειρηματιών, μία των εργαζομένων - στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα, και μία των λοιπών κατηγοριών στην οποία εκπροσωπούνται οι αγρότες, οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι καταναλωτές, οι οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος, ατόμων με αναπηρία και

ισότητας των δύο φύλων και η Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Επιδίωξη της O.K.E. είναι η προώθηση του κοινωνικού διαλόγου και μέσω αυτού η διαμόρφωση κοινά αποδεκτών θέσεων για θέματα που απασχολούν την κοινωνία ευρύτερα ή ειδικότερα τμήματα αυτής.

Επίσης, με τις προτάσεις της και τις γνωμοδοτήσεις της επιχειρεί τη μεγιστοποίηση του κοινωνικού οφέλους ή την ελαχιστοποίηση των πιθανών παρενεργειών από την άσκηση των επιμέρους αποφάσεων της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας.

Πίνακας Περιεχομένων

Η διφυής φύση της ενέργειας και ο προσήκων νομικός της χαρακτηρισμός	4
Εισαγωγή	6
Το ζήτημα των ομοειδών προϊόντων	7
Εξαιρέσεις από τους κανόνες της GATT	9
Ηλεκτρική Ενέργεια και Μονοπώλια.....	11
Περιφερειακές συμφωνίες	16
State-owned enterprises	17
Μονοπώλια στις επενδύσεις.....	18
Ενέργεια και περιβάλλον	19
Ενδεικτική Βιβλιογραφία και Αρθρογραφία	22

Η διφυής φύση της ενέργειας και ο προσήκων νομικός της χαρακτηρισμός

Λόγω της **διφυούς** φύσης της ενέργειας γεννάται η προβληματική της προσήκουσας ρύθμισής της από το δίκαιο του ΠΟΕ, καθώς -ελλείψει σχετικής πρόβλεψης- καθίσταται δυσχερής η κατηγοριοποίησή της στην έννοια του «**προϊόντος**» ή της «**υπηρεσίας**». Το ζήτημα αυτό είναι προκριματικό για την επιλογή της κατάλληλης διεθνούς συμφωνίας και συγκεκριμένα για τον προσδιορισμό του **αντικειμενικού πεδίου εφαρμογής** των συμφωνιών **GATT** και **GATS**, αντίστοιχα.

Μία σημαντική δυσκολία στον ορθό νομικό χαρακτηρισμό των ενεργειακών μορφών έγκειται στο γεγονός ότι ο κλάδος παραδοσιακά **δεν διέκρινε** μεταξύ ενεργειακών αγαθών και υπηρεσιών καθώς μέχρι πρότινος στην εν λόγω αγορά ίσχυε **καθετοποιημένο σύστημα** στο οποίο το μονοπώλιο ανήκε σε ελεγχόμενους από το δημόσιο προμηθευτές, οι οποίοι εκτελούσαν όλες τις οικονομικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την ενέργεια, από την παραγωγή έως τη διανομή στους τελικούς καταναλωτές. Στο πλαίσιο αυτό, οι ενεργειακές υπηρεσίες δεν ήταν παρά μία **προστιθέμενη υπεραξία** στα ενεργειακά αγαθά και ως τέτοια, δεν μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο αυτοτελούς νομικής μεταχείρισης. Ωστόσο, η σύγχρονη **ιδιωτικοποίηση** και **απελευθέρωση** του τομέα της ενέργειας, με επιχειρήσεις που απασχολούνται ακόμα και αποκλειστικά πλέον στον τομέα των υπηρεσιών (λ.χ. μεταφορά ενέργειας), έχει αναδιαρθρώσει τη διεθνή αγορά έτσι, ώστε να μπορεί πλέον να νοηθεί διάκριση ανάμεσα στο εμπόριο προϊόντων και υπηρεσιών.

---

*Κατά την κρατούσα άποψη, θα μπορούσε να γίνει η εξής **θεμελιώδης διάκριση**: στο πλαίσιο του δικαίου του ΠΟΕ, η **μεν παραγωγή ενέργειας, είτε πρωτογενώς είτε δευτερογενώς, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της GATT, ενώ οι σχετικές με την ενέργεια υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένης της μεταφοράς και της διανομής της, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της GATS.***

Το **πετρέλαιο** και τα **στερεά καύσιμα**, όπως ο **άνθρακας**, αναμφίβολα εμπίπτουν στην κατηγορία των ενεργειακών **προϊόντων**, καθώς μπορούν εύκολα να αποθηκευτούν και να αποτελέσουν αντικείμενο διασυνοριακών εμπορικών συναλλαγών. Το ίδιο ισχύει και για το **φυσικό αέριο**, το οποίο εμπορεύονται τα κράτη μεταξύ τους μέσω αγωγών και, παρόλο που μπορεί να αποθηκευτεί και στην αέρια μορφή του, όλο και περισσότερο υγροποιείται προς διευκόλυνση της μεταφοράς του σε απομακρυσμένες περιοχές αλλά και για αποθηκευτικούς σκοπούς.

Πιο σύνθετη, ωστόσο, είναι η αντιμετώπιση της **ηλεκτρικής ενέργειας**, καθώς πρόκειται για δευτερογενή ενεργειακή πηγή, δεν έχει υλική υπόσταση ούτε είναι εύκολα αποθηκεύσιμη. Η ηλεκτρική ενέργεια έχει καταταγεί στην κλάση 2716 στους Πίνακες δασμολογικών παραχωρήσεων των μερών, οι οποίοι, σύμφωνα με το άρθρο II:7 της GATT 1994 αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της και, συνεπώς, θεωρείται κατ' αρχήν **προϊόν** κατά το δίκαιο του ΠΟΕ.

Αναφορικά με τις **υπηρεσίες** ενέργειας, αυτές εμπίπτουν ενδεικτικά σε τέσσερις ευρείες κατηγορίες, όπως εντοπίζονται στο «Services Sectoral Classification List (MTN.GNS/W/120)» («W/120»): υπηρεσίες **εκμετάλλευσης** πόρων (1), **μεταφοράς** καυσίμων με αγωγούς και μεταφοράς ενέργειας (2), **εμπορευματοποίησης** ενέργειας (3) και **λοιπές υπηρεσίες** παροχής ενέργειας (4).

Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, καλό είναι να επισημανθεί ότι η GATT και η GATS **δεν αποτελούν αλληλοαποκλειόμενες Συμφωνίες**. Το Εφετειακό Σώμα έχει αναγνωρίσει, στην EC - Bananas και στην Canada - Periodicals αντίστοιχα, αφενός ότι μία περίπτωση μπορεί να υπάγεται και στις δύο Συμφωνίες και αφετέρου ότι οι υποχρεώσεις από αυτές μπορούν να συνυπάρχουν. Καταληκτικά, όταν αναζητείται το εφαρμοστέο δίκαιο, ακολουθείται η οδός της αναλογίας δικαίου, που υποδεικνύει την GATT ως εφαρμοστέο δίκαιο.

W/120	CPC No.	Περιγραφή
1. F. h	883	Υπηρεσίες που σχετίζονται με την εξόρυξη
	5115	Προετοιμασία εργοταξίου για εξόρυξη
1. F. j	887	Υπηρεσίες σε σχέση με τη διανομή ενέργειας
1. F. m	8675 (μερικώς)	Υπηρεσίες σχετικά με επιστημονικές και τεχνικές συμβουλές
1. F. n	8861 -8666 (μερικώς)	Διατήρηση και επισκευή κατασκευασμένων μεταλλικών προϊόντων, μηχανισμού και εξοπλισμού και ηλεκτρικών μηχανημάτων
3. B	5134 - 5136	Εργοτάξιο για κατασκευή μακράς απόστασης αγωγών, τοπικών αγωγών και εξόρυξης
3. E	518	Υπηρεσίες ενοικίασης που σχετίζονται με εξοπλισμό για κατασκευή ή κατεδάφιση κτηρίων ή εργασίας πολιτικού μηχανικού, με τεχνική επίβλεψη
4. A	62113	Υπηρεσίες πρακτορίας επί προμήθεια – πωλήσεις καυσίμων με πρόστιμο/δασμό ή σε βάση συμβολαίου
4. B	62271	Χονδρικό εμπόριο σε υπηρεσίες στερεαίων, υγρών, ή με τη μορφή αερίου καυσίμων και παρόμοιων προϊόντων (εκτός από την ηλεκτρική ενέργεια και το τοπικό φυσικό αέριο)
4. C	63297	Λιανικό εμπόριο λαδιού καυσίμων, συσκευασμένου αερίου, άνθρακα και ξύλου
11. G. a	7131	Μεταφορά καυσίμων μέσω αγωγών

Εισαγωγή

Γενικότερα, στο πλαίσιο του δικαίου του ΠΟΕ, είναι θεμελιώδης η **αρχή της μη διάκρισης**, η οποία έχει την έννοια ότι ομοειδή προϊόντα και υπηρεσίες πρέπει να αντιμετωπίζονται ισότιμα, ανεξάρτητα από την εθνική προέλευση τους. Βασικές πτυχές αυτής της αρχής είναι η ρήτρα της μεταχείρισης του μάλλον ευνοούμενου κράτους (“Most Favoured Nation Treatment”) και η ρήτρα της εθνικής μεταχείρισης (“National Treatment”), που μας απασχόλησαν ιδίως ως προς το ζήτημα των ομοειδών ενεργειακών προϊόντων.

Συνοπτικά, η ρήτρα του μάλλον ευνοούμενου κράτους (άρθρο I GATT) επιβάλλει σε κάθε κράτος μέλος του ΠΟΕ, όταν παραχωρεί ένα εμπορικό πλεονέκτημα σε ένα άλλο κράτος, να επεκτείνει την ωφέλεια του πλεονεκτήματος αυτού και σε όλα τα άλλα κράτη μέλη του ΠΟΕ. Περαιτέρω, η ρήτρα εθνικής μεταχείρισης (άρθρο III GATT) προβλέπει ότι κάθε συμβαλλόμενο μέρος πρέπει να εξασφαλίσει στα προϊόντα που εισάγονται στο έδαφος του την ίδια μεταχείριση, από άποψη φορολογίας και εθνικών διοικητικών κανονισμών, που εφαρμόζει και στα δικά του προϊόντα. Προϋπόθεση για την εφαρμογή αυτών των αρχών είναι ο έλεγχος του ομοειδούς των υπό κρίση προϊόντων, που συνίσταται στη διακρίβωση της φύσης και της έκτασης της ανταγωνιστικής σχέσης μεταξύ τους και δεν αρκεί η απλή εξέταση της φυσικής ομοιότητας τους.

Αντιστοίχως, στην Γενική Συμφωνία για τις Συναλλαγές στον Τομέα Υπηρεσιών (GATS), η οποία ρυθμίζει το διεθνές εμπόριο υπηρεσιών στο πλαίσιο του ΠΟΕ, προβάλλονται ως γενικές αρχές που πρέπει να τηρούνται από όλα τα Κράτη Μέλη κατά τις εμπορικές τους συναλλαγές, η αρχή της μη διακριτικής μεταχείρισης (PMEK) και η αρχή της διαφάνειας. Η πρώτη αφορά στην υποχρέωση των Μελών να παρέχουν σε υπηρεσίες και φορείς παροχής υπηρεσιών των άλλων Μελών μεταχείριση όχι λιγότερη ευνοϊκή από αυτήν που παρέχει σε παρόχους αντίστοιχων υπηρεσιών άλλων Κρατών (όχι μελών του ΠΟΕ). Από την άλλη, η αρχή της διαφάνειας λαμβάνει τρεις μορφές: την δημοσίευση, την ενημέρωση και την πληροφόρηση. Ειδικότερα, κάθε Μέλος πρέπει να δημοσιεύει όλα τα μέτρα που λαμβάνει σε σχέση με την παροχή υπηρεσιών, και διέπονται από τη Συμφωνία, όπως νόμους, και κάθε τροποποίηση αυτών. Περαιτέρω, πρέπει να ενημερώνει το Συμβούλιο Συναλλαγών του ΠΟΕ για κάθε μέτρο που υιοθετεί και μπορεί να επηρεάζει τις εμπορικές του συναλλαγές. Τέλος, πρέπει να γνωστοποιεί τα μέτρα αυτά και στα υπόλοιπα Μέλη. Οι αρχές αυτές είναι θεμελιώδεις και πρέπει να τηρούνται από τα Μέλη σε κάθε συναλλαγή υπηρεσιών που διενεργούν.

Ωστόσο, υπάρχουν κάποιες ειδικότερες δεσμεύσεις που αναλαμβάνουν τα Μέλη στο πλαίσιο της GATS και του εμπορίου υπηρεσιών, που αφορούν μόνο συγκεκριμένες κατηγορίες που έχουν επιλέξει τα Μέλη και τις οποίες έχουν διαπραγματευτεί με άλλα Μέλη. Αυτές είναι η αρχή της εθνικής μεταχείρισης και της πρόσβασης στην αγορά. Σε όσες κατηγορίες, άρα, τα Μέλη αναλάβουν την τήρηση της εθνικής μεταχείρισης, υποχρεούνται να παρέχουν στους τρίτους παρόχους υπηρεσιών μεταχείριση όχι λιγότερο

ευνοϊκή από αυτήν που παρέχουν στους εγχώριους παρόχους αντίστοιχων υπηρεσιών. Αντίστοιχα, η πρόσβαση στην αγορά λαμβάνει το νόημα της παροχής δυνατότητας σε τρίτους παρόχους να εισέλθουν στην αγορά του Κράτους αυτού με ισότιμες συνθήκες ανταγωνισμού με τους εγχώριους παρόχους, και χωρίς περιορισμούς στη δράση και στις συναλλαγές τους. Οι παραπάνω αρχές, γενικές και ειδικές, οριοθετούν το πεδίο δράσης των διαφόρων οργάνων στο διεθνές εμπόριο υπηρεσιών, και εξειδικεύονται ή ανασύρουν ζητήματα ανάλογα με τον εκάστοτε τομέα υπηρεσιών και τις συνθήκες της αγοράς.

Το ζήτημα των ομοειδών προϊόντων

Όπως προαναφέρθηκε, στο πλαίσιο του δικαίου του ΠΟΕ, είναι θεμελιώδης η **αρχή της μη διάκρισης**, η οποία έχει την έννοια ότι ομοειδή προϊόντα και υπηρεσίες πρέπει να αντιμετωπίζονται ισότιμα, ανεξάρτητα από την εθνική προέλευση τους. Με το ζήτημα αυτό ασχολήθηκε και η υπόθεση σχετικά με τα ενεργειακά πακέτα της Ευρωπαϊκής Ένωσης («Ε.Ε»), όπου το panel εξέτασε την αρχή της μη διάκρισης σε αναφορά με τον Κανονισμό TEN-E. Σύμφωνα με τον Κανονισμό, η Ε.Ε χρηματοδότησε συγκεκριμένα έργα σε ενεργειακές υποδομές ως «έργα κοινού ενδιαφέροντος», επιτρέποντας τους να ευνοηθούν από γρηγορότερες διαδικασίες αδειοδότησης και κάποια χρηματικά κίνητρα. Τα έργα αφορούσαν διάφορα ενεργειακά προϊόντα και εμπλέκονταν αρκετά τρίτα κράτη. Η Ρωσία, ο βασικός πάροχος φυσικού αερίου στην Ε.Ε, υποστήριξε ότι γινόταν αντικείμενο δυσμενέστερης μεταχείρισης από τον εν λόγω Κανονισμό κατά το άρθρο I:1 GATT.

Πράγματι, η βασική ratio του Κανονισμού TEN-E ήταν η προσπάθεια διεύρυνσης των παρόχων φυσικού αερίου στην Ε.Ε. Μάλιστα, ως προς συγκεκριμένα έργα, υποστηρίχθηκε από την Ε.Ε. ότι σκοπός ήταν να παύσει ο αποκλεισμός των τριών Βαλτικών κρατών και της Φινλανδίας και η εξάρτησή τους από έναν μόνο πάροχο (εννοώντας τη Ρωσία). Το panel θεώρησε ότι τα μέτρα του Κανονισμού έρχονται σε αντίθεση με την αρχή της μη διάκρισης, καθώς σχεδιάστηκαν για να αποτρέψουν την εξάρτηση από ένα μόνο κράτος για την προμήθεια ενέργειας, κινητροδοτώντας προδήλως άλλους προμηθευτές. Ωστόσο, ένα κρίσιμο ζήτημα ήταν αν το φυσικό αέριο, το οποίο εξάγει κατά βάση η Ρωσία, και το υγροποιημένο φυσικό αέριο, το οποίο εξάγουν τρίτα κράτη, συνιστούν ομοειδή προϊόντα κατά την έννοια του άρθρου I:1 GATT.

Η Ρωσία απάντησε σε αυτό το σημείο ότι και τα δύο προϊόντα χρησιμοποιούνται από τους καταναλωτές για να θερμάνουν τα σπίτια τους ή να μαγειρέψουν το φαγητό τους. Εν τέλει, το panel τάχθηκε με την άποψη της Ε.Ε ότι τα δύο προϊόντα δεν είναι ομοειδή, αφού πρώτον τελούν σε διαφορετική κατάσταση (το ένα ρευστό, το άλλο αέριο), δεύτερον κατανέμονται και σε διαφορετικές κλάσεις στη διεθνή σύμβαση περί

εναρμονισμένου συστήματος ονοματολογίας και κωδικοποίησεως των εμπορευμάτων και τρίτον έχουν διαφορετική τελική χρήση, καθώς το υγροποιημένο φυσικό αέριο χρησιμοποιείται συνήθως ως καύσιμο μεταφοράς και δεν πείστηκε ότι το υγροποιημένο και το μη υγροποιημένο φυσικό αέριο συνιστούν ομοειδή προϊόντα.

Παρόλο που η κρίση περί ομοιότητας ως προς τα ως άνω ενεργειακά προϊόντα ήταν ουσιώδης στη συγκεκριμένη υπόθεση, είναι δύσκολο να συναχθούν καθολικά συμπεράσματα για την ομοιότητα των ενεργειακών προϊόντων. Γι' αυτό και απαιτείται να προηγηθεί η κρίση επί αρκετών διαφορετικών υποθέσεων ώστε να συναχθεί κάποιος γενικός κανόνας. Για παράδειγμα, δεν είναι ακόμα σαφές αν τα **«καθαρά ενεργειακά προϊόντα»** (τα οποία προκύπτουν από μη ανανεώσιμες πηγές ενέργειας), θα έπρεπε να θεωρηθούν ομοειδή με τα ορυκτά καύσιμα, παρά τον εκ διαμέτρου αντίθετο περιβαλλοντικό τους αντίκτυπο. Εν προκειμένω, το ζήτημα είναι αν η διαδικασία και η μέθοδος παραγωγής των προϊόντων, οι οποίες δεν συμπεριλαμβάνονται στα φυσικά τους χαρακτηριστικά, μπορούν να ληφθούν υπόψη για την ανάλυση της ομοιότητας τους.

Κι αν γίνει δεκτό κάτι τέτοιο, τότε ερωτάται σε ποιο βαθμό θα πρέπει αυτές να επηρεάζουν την τελική κρίση και γενικά αν κριτήρια που δεν σχετίζονται με το προϊόν (δηλαδή στοιχεία που δεν είναι ορατά στο τελικό προϊόν) θα μπορούσαν να θεωρηθούν χαρακτηριστικά του προϊόντος, τα οποία αναιρούν τυχόν ομοιότητα με άλλο. Για παράδειγμα, τίθεται το ζήτημα αν το ορυκτό καύσιμο είναι ομοειδές με το βιοκαύσιμο ή αν η ηλεκτρική ενέργεια που παράγεται από άνθρακα είναι ομοειδής με αυτήν που παράγεται από αιολική ενέργεια.

Συνεπώς, ένα φλέγον επίκαιρο ζήτημα είναι το αν τα προϊόντα που είναι ταυτόσημα στην τελική τους μορφή μπορούν να θεωρηθούν παρά ταύτα ανόμοια, σε περίπτωση που το ένα μόνο έχει παραχθεί με φιλικά προς το περιβάλλον μέσα. Βάσει των έως τώρα διαφορών που έχουν ανακύψει στο δίκαιο του ΠΟΕ, αυτή η διάκριση δεν μπορεί να συναχθεί με ασφάλεια. Ωστόσο, στην υπόθεση US – Auto Taxes, κρίθηκε ότι τα αυτοκίνητα με υψηλή απόδοση καυσίμου που είναι φιλικά προς το περιβάλλον δεν είναι ομοειδή με τα άλλα αυτοκίνητα, υπό το πρίσμα του άρθρου III:2 GATT. Αντίστοιχα, στην υπόθεση Canada – Renewable Energy, το Εφετειακό Σώμα υποστήριξε ότι η αγορά για ηλεκτρική ενέργεια που παράγεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας δεν είναι ομοειδής με την αγορά για όλα τα είδη ηλεκτρικής ενέργειας, υποδεικνύοντας ότι είναι εφικτή η διάκριση μεταξύ των δύο. Παρατηρείται, επομένως, και, ορθώς κατά τη γνώμη των γραφόντων, η τάση να αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την κρίση περί του ομοειδούς η διαδικασία παραγωγής με **φιλικά προς το περιβάλλον μέσα** και, γενικότερα, ο **μειωμένος περιβαλλοντικός αντίκτυπος** των προϊόντων, ανεξάρτητα από τυχόν άλλα κοινά εξωτερικά χαρακτηριστικά ή την κοινή τελική χρήση τους.

Εξαιρέσεις από τους κανόνες της GATT

I. Εξαιρέσεις για την υιοθέτηση περιβαλλοντικών πολιτικών βάσει του Άρθρου XX

Οι συντάκτες της GATT αναγνώρισαν ότι οι στόχοι απελευθέρωσης του εμπορίου βαίνουν παράλληλα και με άλλες αξίες προστασίας κυβερνητικές πολιτικές και συνακολούθως, κατά τη διαμόρφωση των κανόνων για το διεθνές εμπόριο, φρόντισαν να διατηρήσουν την ευχέρεια λήψης μέτρων από μέρους των κυβερνήσεων για την προώθηση αυτών υπό συγκεκριμένες, βέβαια, προϋποθέσεις. Στο πλαίσιο των **ενεργειακών εμπορικών συναλλαγών**, τοποθετείται στο επίκεντρο του διαλόγου η δυνατότητα αιτιολόγησης μέτρων που αφορούν **περιβαλλοντικές πολιτικές**, όπως αυτή προσνέμεται στα μέλη μέσω των υποπαραγράφων β' και ζ' του Άρθρου XX.

XX(β)

Η παράγραφος β' αναφέρεται στο δικαίωμα των κρατών μελών του ΠΟΕ να υιοθετήσουν μέτρα που είναι **«αναγκαία για την προστασία της ζωής ή της υγείας ανθρώπων, ζώων ή φυτών»**. Η ευρεία ερμηνεία της διάταξης από τη νομολογία δίνει στα μέλη του ΠΟΕ το περιθώριο να δικαιολογήσουν μέτρα καταρχήν ασύμβατα με τη GATT προς την προώθηση περιβαλλοντικών πολιτικών. Ένα μέτρο θεωρείται **«αναγκαίο»**, όταν κανένα άλλο μέτρο σύμφωνο με τη GATT δεν μπορεί να εφαρμοστεί υπό το φως των επιδιωκόμενων στόχων.

Εν προκειμένω, κρίσιμη είναι η υπόθεση **«Ηνωμένες Πολιτείες - Πρότυπα για αναμορφωμένη και συμβατική βενζίνη»** (“US-Gasoline”), η οποία έθεσε μεταξύ άλλων το ζήτημα του κατά πόσον μπορούν να δικαιολογηθούν μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος με νομικό έρεισμα τις υποπαραγράφους β' και ζ' του άρθρου XX της GATT. Η ειδική ομάδα αποδέχθηκε το επιχείρημα των ΗΠΑ ότι η ατμοσφαιρική ρύπανση ενέχει κινδύνους για την υγεία των ανθρώπων, των ζώων και των φυτών και ότι το μέτρο ενέπιπτε στο εύρος των στόχων πολιτικής που περιγράφονται στην παράγραφο β', λόγω της επιδιωκόμενης μείωσης των εκπομπών από τα οχήματα. Ωστόσο, όσον αφορά την **αναγκαιότητα** του εν λόγω μέτρου, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο τρόπος με τον οποίο η εισαγόμενη βενζίνη έτυχε «λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης» δεν ήταν «αναγκαίος» όπως αξιώνει το άρθρο.

XX(ζ)

Η παράγραφος ζ' αναφέρεται σε μέτρα **«σχετικά με τη διατήρηση των εξαντλήσιμων φυσικών πόρων εφόσον τα μέτρα αυτά εφαρμόζονται σε συνδυασμό με περιορισμούς στην εγχώρια παραγωγή ή κατανάλωση»** και -όπως και η εξαίρεση της παραγράφου β'- δίνει στα μέλη σημαντικά περιθώρια να παρακάμψουν τους κανόνες υιοθετώντας περιβαλλοντολογικούς στόχους.

Για την εξέταση των προεκτάσεων της εξαίρεσης στην ενέργεια χρήσιμο είναι το παράδειγμα των ποσοτικών περιορισμών από τον Οργανισμό Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών (ΟΠΕΧ) στις **εξαγωγές πετρελαίου**. Το πρόβλημα εντοπίζεται στο ότι ο όρος «σχετίζονται με» νοείται συστατικά ερμηνευόμενος ως «κυρίως αποσκοπεί», ενώ το Εφετειακό Σώμα έχει υπογραμμίσει ότι πρέπει να υπάρχει «στενή και πραγματική σχέση σκοπών και μέσων». Υιοθετώντας μία τέτοια ερμηνευτική προσέγγιση και δεδομένου ότι οι ποσοτώσεις παραγωγής που θεσπίζονται από τον ΟΠΕΧ αποσκοπούν στη σταθεροποίηση της τιμής του πετρελαίου, συνιστά μία πρόκληση η θεώρησή τους ως μέτρων που «αποσκοπούν κυρίως» στη διατήρηση του εξαντλήσιμου αυτού φυσικού πόρου και, ως εκ τούτου, θα ήταν δυσχερές να δικαιολογηθούν δυνάμει του άρθρου XX(ζ). Επιχειρηματολογείται, ωστόσο, ότι η **σταθερότητα της αγοράς** και η **διατήρηση των πόρων δεν είναι απαραίτητα αλληλοαποκλειόμενοι στόχοι**. Σε συνέχεια αυτής της σκέψης, υποστηρίζεται ότι η διατήρηση ενός ορυκτού πόρου όπως το πετρέλαιο δεν μπορεί να θεωρηθεί αποκομμένη από την **οικονομική απόδοση της εκμετάλλευσής του** για τους ιδιοκτήτες του.

II. Εξαιρέσεις για λόγους ασφαλείας βάσει του Άρθρου XXI

Στο πλαίσιο των επιτρεπόμενων παρεκκλίσεων από τους κανόνες της GATT σχετικά με τα ενεργειακά αγαθά, έντονος είναι ο προβληματισμός σχετικά με τις εξαιρέσεις για **λόγους εθνικής ασφάλειας** δυνάμει του **άρθρου XXI**.

Εισαγωγικά, αξίζει να λεχθεί ότι πολλές πτυχές του διεθνούς εμπορίου ενέργειας και οι σχετικές κρατικές πολιτικές έχουν αναπτυχθεί με την υπολανθάνουσα θεώρηση ότι το άρθρο XXI θα έθετε εκποδών τις υποχρεώσεις από τις γενικές διατάξεις της Συνθήκης. Άλλωστε, συνιστά ιστορική πραγματικότητα το ότι τα θέματα εθνικής ασφάλειας διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στις κυβερνητικές ρυθμίσεις που αφορούν τον τομέα της ενέργειας κατά τρόπο που υπερφαλαγγίζουν τους στόχους απελευθέρωσης του εμπορίου. Πάντως, το άρθρο XXI **δεν** συντάχθηκε με γνώμονα το εμπόριο ενέργειας, καθώς κατά τον χρόνο θέσης σε εφαρμογή της Συνθήκης μόνο η προοπτική της πυρηνικής απειλής βρισκόταν στο προσκήνιο και η προβληματική σχετικά με άλλες μορφές ενέργειας επρόκειτο να γεννηθεί μεταγενέστερα.

Το κρίσιμο ζήτημα στην εφαρμογή του άρθρου XXI στο διεθνές εμπόριο ενέργειας αφορά την ερμηνεία της **«ασφάλειας»** και συγκεκριμένα, το κατά πόσον μπορεί να ερμηνευθεί ευρύτερα ώστε να συμπεριληφθεί στο φάσμα της η **«ενεργειακή ασφάλεια»**.

Αναλυτικότερα, τα συμφέροντα οικονομικής ασφάλειας καταρχήν δεν εμπίπτουν στην έννοια αυτή. Ωστόσο, η εθνική ασφάλεια δεν μπορεί να οραθεί ως μία έννοια στατική ενόψει της συνεχούς αναπροσαρμογής της και της σταδιακής συμπερίληψης στόχων που κείνται πέραν της αμιγώς στρατιωτικής ασφάλειας. Επομένως, λόγω της **δυναμικότητας**

του όρου και κυρίως ελλείπει σαφούς σχετικής κατεύθυνσης από μέρους του ΠΟΕ, η ενεργειακή ασφάλεια μπορεί να τοποθετηθεί στο ευρύτερο πεδίο της των «ουσιωδών συμφερόντων ασφαλείας» των κρατών. Άλλωστε, είναι δυσχερές τα όργανα ενός διεθνούς οικονομικού οργανισμού να διαπλάσουν «νομολογία» επί θεμάτων που άπτονται της αρμοδιότητας παγκόσμιων ή περιφερειακών οργανισμών ασφαλείας. Σε κάθε περίπτωση, ακριβώς λόγω της **πολιτικής ευαισθησίας** του ζητήματος, η απόρριψη από το Dispute Settlement Body μέτρου επί τη βάση της εθνικής ασφαλείας είναι μάλλον απίθανη.

Ηλεκτρική Ενέργεια και Μονοπώλια

Ποια είναι η παραγωγική διαδικασία της ενέργειας;

Η ηλεκτρική ενέργεια παρουσιάζει μία αλυσίδα παραγωγής που αποτελείται από τις εξής διαδικασίες: α) **παραγωγή** με χρήση πυρηνικών, θερμικών και υδροηλεκτρικών σταθμών, σταθμών καύσης φυσικού αερίου ή με τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, β) **μεταφορά** μέσω συστημάτων μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας που λαμβάνουν την παραγόμενη ηλεκτρική ενέργεια από τις μονάδες παραγωγής και τη διοχετεύουν στα συστήματα διανομής, και γ) **διανομή** μέσω συστημάτων διανομής, με χρήση γραμμών, στύλων, μετρητών και καλωδίων, τα οποία λαμβάνουν την ενέργεια από τα συστήματα μεταφοράς και τη διοχετεύουν στους καταναλωτές.

Αναδιάρθρωση (“Restructuring”) της αγοράς

Η παροχή υπηρεσιών στις περισσότερες χώρες ξεκίνησε, και συχνά συνεχίζει να γίνεται από κρατικές, κάθετα οργανωμένες επιχειρήσεις, που χαρακτηρίζονται ως μονοπώλια. Η πρόσβαση τρίτων παρόχων στην αγορά και των καταναλωτών σε βασικά αγαθά, όπως ο ηλεκτρισμός, ήταν περιορισμένη, έως αδύνατη και οι τιμές διαμορφώνονταν μόνο από τον μονοπωλιακό πάροχο. Κατ’ ακολουθία, η μονοπωλιακή παροχή υπηρεσιών συνεχίζεται να ρυθμίζεται στην GATS στο άρθρο 8.

*Άρθρο 8 (1): Κάθε Μέλος πρέπει να διασφαλίσει ότι ο μονοπωλιακός πάροχος μίας υπηρεσίας στην Επικράτειά του **δεν πράττει με τρόπο αντίθετο στις υποχρεώσεις του Μέλους από το άρθρο II της παρούσας συμφωνίας και στις ειδικές υποχρεώσεις που έχει αναλάβει κατά την παροχή της υπηρεσίας στην αντίστοιχη αγορά.***

Η συμφωνία απαιτεί από τα Κράτη – Μέλη μόνο να τηρούν τις γενικές αρχές του διεθνούς εμπορίου και τις ειδικές υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει. Επιπλέον, στο πεδίο εφαρμογής του εμπίπτουν και αγορές που έχουν ως κυρίαρχους παίκτες μία μικρή ομάδα επιχειρήσεων και που δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη ανταγωνισμού.

Μονοπωλιακή διάρθρωση παρουσίαζε και η αγορά της ηλεκτρικής ενέργειας, και ιδίως στους τομείς της μεταφοράς και διανομής της, στις περισσότερες χώρες. Στην Ελλάδα, μέχρι πρόσφατα, ο κύριος και μόνος πάροχος ηλεκτρικής ενέργειας ήταν η ΔΕΗ.

Ωστόσο, η ΕΕ από την αρχή της χιλιετίας έθεσε ως στόχο, ακολουθώντας μία διεθνή τάση αναδιαμόρφωσης της αγοράς παροχής υπηρεσιών, την σταδιακή απελευθέρωση της αγοράς (“unbundling”) και φιλελευθεροποίηση των υπηρεσιών ενέργειας. Οι ρυθμίσεις αυτές αφορούσαν ιδίως τον τομέα του ηλεκτρισμού και του φυσικού αερίου.

Οδηγία 2005/89/ΕΚ

Με την οδηγία 2005/89/ΕΚ η ΕΕ προέκρινε στα Κράτη οριστικά τον λειτουργικό και επιχειρησιακό διαχωρισμό των σταδίων παραγωγής και μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας, ώστε να εισέλθουν στις αγορές των Κρατών νέοι, τρίτοι πάροχοι (“Third Party Access”). Η οδηγία αυτή δεν παραμένει σε ισχύ καθώς αντικαταστάθηκε με την νεότερη οδηγία 2019/941/ΕΕ, η οποία έχει κοινό σκοπό και περιεχόμενο. Ωστόσο, η οδηγία 2005/89/ΕΚ χρήζει επισήμανσης καθώς έφερε σημαντικές καινοτομίες στην ρύθμιση των ενεργειακών ζητημάτων στην ΕΕ. Περαιτέρω, ενσωμάτωσε ρυθμίσεις για τη μεταστροφή της παραγωγής ενέργειας από μόνο ορυκτούς πόρους σε μονάδες ανανεώσιμων πηγών ενέργειας («ΑΠΕ»). Συγκεκριμένα, έχει θέσει ως στόχο την παροχή ενέργειας από ΑΠΕ σε ποσοστό 32% στα Κράτη Μέλη έως το 2030. Τέλος, σε ακολουθία με τις γενικές επιταγές του διεθνούς εμπορίου, προβλέπει ρητά την τήρηση διαφάνειας προς του τρίτους νέους παρόχους με την παροχή οποιονδήποτε πληροφοριών από τα Κράτη Μέλη, όπως σε σχέση με τις δαπάνες και την αγορά.

Οδηγία (ΕΕ) 2019/944

Η οδηγία (ΕΕ) 2019/944 αποτελεί συνέχεια της οδηγίας ΕΚ/2009/72, που αναφέρεται, ειδικώς στο παράρτημα Ι της οδηγίας, στην προστασία καταναλωτών. Η οδηγία ρυθμίζει την απελευθέρωση της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας και την παροχή ενέργειας από μονάδες ΑΠΕ.

*Άρθρο 3 (4): Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν **ίσους όρους ανταγωνισμού** βάσει των οποίων οι επιχειρήσεις ηλεκτρικής ενέργειας υπόκεινται σε **διαφανείς, αναλογικούς και αμερόληπτους κανόνες, τέλη και αντιμετώπιση, ιδίως όσον αφορά [...] την πρόσβαση στις αγορές χονδρικής, την πρόσβαση σε δεδομένα, την αλλαγή προμηθευτή και την τιμολόγηση [...].***

Με το άρθρο 3, η παραπάνω οδηγία ορίζει ρητώς ότι τα Κράτη Μέλη θα πρέπει να έχουν μία ανταγωνιστική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας, επιτρέποντας επί ίσους όρους την πρόσβαση τρίτων παρόχων.

Η οδηγία περαιτέρω προβλέπει την ανάπτυξη και ένταξη στην αγορά των «ενεργειακών κοινοτήτων», οι οποίες μπορεί να είναι τοπικές κοινότητες παραγωγής ενέργειας ή εγκαταστάσεις ΑΠΕ. Το άρθρο 16 της οδηγίας τους δίνει «δικαίωμα να κατέχουν, να συστήνουν [...] και να τα διαχειρίζονται αυτόνομα· να έχουν πρόσβαση σε όλες τις οργανωμένες αγορές είτε απευθείας είτε μέσω φορέων συγκέντρωσης ή προμηθευτών **κατά τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις· να υπόκεινται σε δίκαιες, αναλογικές και διαφανείς διαδικασίες και τέλη που αντικατοπτρίζουν το κόστος**». Οι ενεργειακές κοινότητες ρυθμίστηκαν στο ελληνικό δίκαιο με τον ν. 4513/2018.

Οι αιτιολογικές σκέψεις του νόμου προβλέπουν την παροχή κρατικών ενισχύσεων και μέσων ανάπτυξης των μονάδων αυτών, γεγονός που θέτει προβληματισμούς για την τήρηση της αρχής μη διακριτικής μεταχείρισης. Καθόσον, όμως, η Ελλάδα υπόκειται στο ενωσιακό δίκαιο, βρίσκουν εφαρμογή οι διατάξεις 107 - 108 ΣΛΕΕ. Ειδικότερα, η βασική αρχή στην ΕΕ είναι η τήρηση αυστηρών προϋποθέσεων για την παροχή κρατικών ενισχύσεων, στο άρθρο 107 παρ. 1, καθώς θεωρείται ένα μέτρο που μπορεί να αλλοιώσει σε σημαντικό βαθμό τον ανταγωνισμό. Ωστόσο, το 107 παρ. 3 εισάγει εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα για την περίπτωση, μεταξύ άλλων, της εξοικονόμησης ενέργειας, στην οποία εμπίπτει η λειτουργία των ΑΠΕ.

Εν είδει συμπεράσματος

Γίνεται κατανοητό ότι η αναδιαμόρφωση της αγοράς ενέργειας, και ιδίως της ηλεκτρικής ενέργειας, απαιτεί από τον δημόσιο τομέα να διαδραματίσει έναν καίριο ρόλο για την προστασία του δημόσιου συμφέροντος αλλά και του περιβάλλοντος με ρυθμίσεις του ανταγωνισμού, οικονομικές ρυθμίσεις για την αποφυγή επανόδου μονοπωλιακών τιμών και πρόβλεψη τεχνικών προδιαγραφών.

Για τους παραπάνω λόγους, έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια η πρακτική των “Build – Operate – Transfer” συμβολαίων (“BOT”) και των “Power Purchase Agreements” (“PPA”). Αποτελούν μορφές συμπράξεων του Δημοσίου με τον Ιδιωτικό τομέα και μπορούν να ενταχθούν συστηματικά στην ευρύτερη κατηγορία κρατικών προμηθειών. Τα BOT συμβόλαια χρησιμοποιούνται κυρίως στην κατασκευή δημοσίων έργων, όπως ηλεκτροπαραγωγικές μονάδες (solar plants). Στην παροχή ηλεκτρικής ενέργειας, χρησιμοποιούνται περισσότερο τα PPA.

Τί είναι το PPA;

Ένα PPA μπορεί να υπογραφεί μεταξύ ενός δημοσίου νομικού προσώπου, όπως μίας κρατικής επιχείρησης ηλεκτρισμού, που δρα ως αγοραστής, και μίας αυτόνομης μονάδας παροχής ΑΠΕ. Μπορεί, όμως, να υπογραφεί επίσης και μεταξύ ενός ιδιώτη ή μιας επιχείρησης (αγοραστής) και μίας μονάδας ΑΠΕ. Μερικές φορές συμβάλλεται και ως τρίτος ένας ενδιάμεσος πάροχος ενέργειας. Ο αγοραστής προμηθεύεται την ενέργεια μέσω δικτύου και σε καθορισμένη τιμή.

Με αυτού του είδους συμφωνίες μπορεί να διασφαλιστεί σταθερότητα στην τιμή προμήθειας της ενέργειας στην αγορά ενός Κράτους, καθώς συνήθως διαρκούν για 10 – 20 χρόνια. Ταυτόχρονα, οι καταναλωτές έχουν την δυνατότητα να προμηθεύονται ενέργεια από παρόχους δικής τους επιλογής σε μία ανταγωνιστική αγορά.

Ζητήματα που προκύπτουν...

Ωστόσο, όπως κάθε νέα πρακτική που αποσκοπεί στην προαγωγή ενός βιώσιμου εμπορίου ενέργειας, συνοδεύεται από κάποιους προβληματισμούς, που συνήθως άπτονται των εγγυήσεων ισότιμης μεταχείρισης και απαγόρευσης διακρίσεων. Είναι γεγονός ότι τόσο τα BOT συμβόλαια όσο και τα PPAs αλλά και η καθαυτή δημιουργία και ανάπτυξη μονάδων ΑΠΕ χρειάζονται επενδύσεις και χρόνο για να θεμελιωθούν στην αγορά. Κατά συνέπεια, συχνά απολάβουν κρατικών ενισχύσεων, αλλά και άλλων προνομίων, όπως παραχωρήσεων σε ρύπους ή μικρότερα τέλη, ιδίως στην αρχή. Οι παραχωρήσεις αυτές συχνά υποστηρίζεται στην θεωρία ότι εμπίπτουν στην συμφωνία του ΠΟΕ για τις επιδοτήσεις, εκφεύγοντας από το πεδίο εφαρμογής της GATS, παρόλο που δημιουργούν διαφορετικές συνθήκες ανταγωνισμού για τους επιμέρους παρόχους σε μία αγορά. Σε κάθε περίπτωση, τα Κράτη θα πρέπει να μεριμνούν για την όσο το δυνατόν ισότιμη μεταχείριση όλων των δρώντων και παρόχων στην αγορά, με ίσως τον χρονικό περιορισμό των ενισχύσεων μόνο στην αρχή, και την πρόβλεψη μακροπρόθεσμης απόσβεσης αυτών από τα έσοδά τους.

Πώς χρησιμεύουν άλλες συμφωνίες του ΠΟΕ στην αντιμετώπιση του ζητήματος της διπλής τιμολόγησης;

Η **διπλή τιμολόγηση** είναι μια κυρίαρχη πρακτική των κρατών που διαθέτουν ενεργειακές πηγές, σύμφωνα με την οποία οι πηγές αυτές, όπως τα ορυκτά καύσιμα, εξάγονται σε τιμή υψηλότερη από την τιμή στην οποία πωλούνται στην εγχώρια αγορά. Μέσω της **επιβολής υψηλών δασμών** στα εξαγόμενα ορυκτά καύσιμα ή με άλλες μεθόδους ελέγχων των εξαγωγών, οι τιμές στο εσωτερικό του κράτους-εξαγωγέα διατηρούνται τεχνητά χαμηλές, τα έσοδα από το εμπόριο ενέργειας αυξάνονται και οι εγχώριες επιχειρήσεις μπορούν να προμηθεύονται πρώτες ύλες σε χαμηλότερες τιμές. Η πρακτική αυτή μπορεί να προκαλέσει προβλήματα σε κράτη που δεν παράγουν τα ίδια ενέργεια, αλλά στηρίζουν τις οικονομίες τους στην ενέργεια που εισάγουν από άλλα κράτη.

Δύο από τις άλλες συμφωνίες του ΠΟΕ μπορεί να θεωρηθεί ότι παραβιάζονται μέσω της πρακτικής της διπλής τιμολόγησης και συνεπώς να εφαρμοστούν για την αντιμετώπιση της. Πρόκειται αφενός για τη **Συμφωνία για τις επιδοτήσεις και τα αντισταθμιστικά μέτρα (SCM)** και αφετέρου για τη **Συμφωνία για τα μέτρα anti-dumping**. Οι Συμφωνίες αυτές αποτελούν ειδικότερες ρυθμίσεις σε σχέση με την GATT, με αποτέλεσμα να υπερισχύουν κανονιστικά ως προς τα συγκεκριμένα θέματα στα οποία αναφέρονται.

Σε ό,τι αφορά τη Συμφωνία για τις επιδοτήσεις, η **επιδότηση** ορίζεται ως παροχή χρηματοδότησης ή στήριξης του εισοδήματος ή των τιμών, η οποία προέρχεται από το Δημόσιο ή κάθε άλλο κρατικό φορέα ενός μέλους του ΠΟΕ, προσπορίζει όφελος και έχει ατομικό χαρακτήρα, δηλαδή απευθύνεται σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις ή κλάδο επιχειρήσεων. **Έννομη προστασία** επιτρέπεται όταν η επιδότηση αυτή προκαλεί ζημία ή αναιρεί τα οφέλη που έχει από τον ΠΟΕ ένα άλλο κράτος-μέλος. Η χαμηλότερη τιμή της ενέργειας στην εγχώρια αγορά, η οποία επιτυγχάνεται με τη μέθοδο της διπλής τιμολόγησης, θα μπορούσε να αποτελέσει παροχή ωφέλειας προς τις εγχώριες επιχειρήσεις, οι οποίες ευνοούνται από το συνακόλουθα χαμηλότερο κόστος παραγωγής. Ωστόσο, προκειμένου αυτή να θεωρηθεί επιδότηση για την οποία μπορεί να ζητηθεί έννομη προστασία, πρέπει να έχει ατομικό χαρακτήρα, πράγμα που δύσκολα μπορεί να θεμελιωθεί όταν οι χαμηλές τιμές της ενέργειας απευθύνονται στο σύνολο των καταναλωτών του εσωτερικού του κράτους και όχι σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις. Μια λύση είναι ο de facto ατομικός χαρακτήρας που αποδίδεται σε μια επιδότηση όταν η αυξημένη ανάγκη για ενέργεια από ορισμένες μόνο επιχειρήσεις επαυξάνει την πιθανότητα να είναι ατομική η επιδότηση, βάσει του Άρθρου 2 παρ.1(c) SCM. Παρόλα αυτά, ειδικά στην περίπτωση των φυσικών πόρων, η χρησιμοποίησή τους από άοριστο αριθμό επιχειρήσεων δεν επιτρέπει εύκολα να τεκμαρθεί ο ατομικός τους χαρακτήρας.

Ως εκ τούτου, προκρίνεται η εναλλακτική της εφαρμογής της Συμφωνίας για τα μέτρα anti-dumping. Το **dumping** είναι μια πρακτική διάθεσης των προϊόντων από ένα κράτος-μέλος του ΠΟΕ στην αγορά ενός άλλου κράτους-μέλους σε τιμή χαμηλότερη από την κανονική αξία τους. Είναι, κατά το Άρθρο VI GATT, αθέμιτη και δίνει το δικαίωμα στο κράτος που υφίσταται τις δυσμενείς συνέπειες να αντιδράσει μέσω **αντισταθμιστικών μέτρων** εάν συντρέχει και η επιπλέον προϋπόθεση της πρόκλησης ή απειλής πρόκλησης σημαντικής ζημίας στην εγχώρια παραγωγή του κράτους εισαγωγής.

Η διπλή τιμολόγηση θα μπορούσε να συνιστά dumping στην περίπτωση που ενεργειακά προϊόντα που έχουν αγοραστεί σε πολύ χαμηλές τιμές χρησιμοποιούνται για την παραγωγή προϊόντων που προορίζονται για εξαγωγή. Λόγω όμως του ελέγχου της ενέργειας κυρίως από κρατικές μονοπωλιακές επιχειρήσεις και σύμφωνα με το Άρθρο 2 παρ.1 της Συμφωνίας, η σύγκριση μεταξύ της τιμής εξαγωγής και της κανονικής τιμής δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί βάσει της αντίστοιχης τιμής στην εγχώρια αγορά του κράτους εξαγωγής, αλλά θα πρέπει η κανονική τιμή να υπολογιστεί είτε σύμφωνα με τη μέθοδο κοστολόγησης, δηλαδή με την προσθήκη των οικονομικών μεγεθών που υπό κανονικές συνθήκες διαμορφώνουν την τιμή του προϊόντος είτε με τη μέθοδο της αναφοράς, δηλαδή βάσει της τιμής σε ένα άλλο κράτος με συνθήκες ανάλογες με αυτές του κράτους εξαγωγής. Εφόσον διαπιστωθεί ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις του dumping, το κράτος που υφίσταται τη ζημία δικαιούται να επιβάλει αντισταθμιστικά τέλη, τα οποία όμως δεν πρέπει να υπερβαίνουν το περιθώριο dumping.

Παράδειγμα πρακτικής dumping στον τομέα της ενέργειας εμφανίστηκε όταν τον Ιούνιο του 1999 το Υπουργείο Εμπορίου των ΗΠΑ έλαβε καταγγελία εκ μέρους ομάδας ανεξάρτητων Αμερικανών παραγωγών (SDO) για dumping στις τιμές αργού πετρελαίου από την Βενεζουέλα, το Μεξικό, το Ιράκ και τη Σαουδική Αραβία. Μολονότι η καταγγελία αυτή απορρίφθηκε λόγω πρακτικών δυσκολιών στη συνέχιση της έρευνας, καθίσταται σαφές ότι η Συμφωνία για τα μέτρα anti-dumping έχει σημαντικό πεδίο εφαρμογής στα προϊόντα ενέργειας.

Περιφερειακές συμφωνίες

Η σύναψη περιφερειακών συμφωνιών αποτελεί μια συνήθη πρακτική των κρατών για την αντιμετώπιση των ανησυχιών τους στον τομέα της ενέργειας. Μέσω αυτών, τα κράτη μέλη του WTO επιδιώκουν να δημιουργήσουν ένα πιο σταθερό νομικό πλαίσιο, ώστε το εμπόριο της ενέργειας να μπορεί να γίνει με έναν πιο προβλέψιμο και αξιόπιστο τρόπο. Ο πολλαπλασιασμός τους σε παγκόσμια κλίμακα οφείλεται σε διάφορους παράγοντες, όπως στο ότι λαμβάνουν υπόψη τις εκάστοτε γεωπολιτικές εξελίξεις και στην επιθυμία των ίδιων των κρατών να απελευθερώσουν το εμπόριο, θεωρώντας ότι με αυτόν τον τρόπο μπορεί να επέλθει οικονομική ευημερία και να αυξηθούν τα κέρδη των επιχειρήσεων.

Οι κρισιμότερες περιφερειακές συμφωνίες, με τον εντονότερο αντίκτυπο σε διεθνή κλίμακα είναι η Συμφωνία Ελεύθερου Εμπορίου της Βόρειας Αμερικής (NAFTA), η οποία πρόσφατα αντικαταστάθηκε από την USMCA, η Συνθήκη για τον Χάρτη Ενέργειας (ECT), και η οικονομική συνεργασία APEC (Asia- Pacific Economic Cooperation).

Η Συνθήκη NAFTA προσφάτως αντικαταστάθηκε από την Συνθήκη USMCA. Οι δύο αυτές συμφωνίες μοιάζουν μεταξύ τους σε σημαντικό βαθμό, με βασικότερη διαφορά μεταξύ τους την στην κατάργηση του Κεφαλαίου 11 της NAFTA περί επίλυσης διαφορών. Με την θέση σε ισχύ της USMCA, πλέον δίνεται η δυνατότητα στους ιδιώτες επενδυτές να εγείρουν αξιώσεις απευθείας και μονομερώς κατά του κράτους υποδοχής, σύμφωνα με το κεφάλαιο 11 της νέας συμφωνίας.

Η Συνθήκη για τον Χάρτη Ενέργειας (ECT) είναι η μόνη πολυμερής συμφωνία στον ενεργειακό τομέα που διαθέτει νομικά δεσμευτικούς κανόνες υποστηριζόμενους από μηχανισμό επίλυσης διαφορών, η οποία συγχρόνως προωθεί και προστατεύει τις ξένες επενδύσεις στον εν λόγω τομέα και καθορίζει λεπτομερείς αρχές για τη διαμετακόμιση ενέργειας. Με τη θέσπιση ενός συνόλου κανόνων που πρέπει να τηρούνται από όλες τις συμμετέχουσες κυβερνήσεις, ο απώτερος στόχος της ECT ήταν να μετριαστούν οι κίνδυνοι που συνδέονται με τις επενδύσεις και το εμπόριο στον τομέα της ενέργειας.

Η οικονομική συνεργασία APEC, αποτελεί ένα διακυβερνητικό φόρουμ 21 κρατών στην περιοχή του Ειρηνικού Ωκεανού από το έτος 1989. Σκοπός της στον τομέα της ενέργειας είναι να μεγιστοποιήσει τη συμβολή του ενεργειακού τομέα στην οικονομική και κοινωνική ευημερία των ανθρώπων στην περιοχή όπου δραστηριοποιείται, μετριάζοντας παράλληλα τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις του ενεργειακού εφοδιασμού και χρήσης της ενέργειας.

State-owned enterprises

Το άρθρο XVII της GATT ορίζει τις κρατικές και μη κυβερνητικές επιχειρήσεις, στις οποίες έχουν παραχωρηθεί αποκλειστικά ή ειδικά δικαιώματα ή προνόμια, συμπεριλαμβανομένων θεσμικών ή συνταγματικών εξουσιών, κατά την άσκηση των οποίων επηρεάζουν μέσω των αγορών ή των πωλήσεων τους το επίπεδο ή την κατεύθυνση των εισαγωγών ή των εξαγωγών. Αναφέρει επίσης ότι τέτοιες επιχειρήσεις οφείλουν να ενεργούν σύμφωνα με τις γενικές αρχές της μη διάκρισης και ότι μόνο εμπορικοί λόγοι πρέπει να καθοδηγούν τις αποφάσεις τους για εισαγωγές και εξαγωγές.

Δίνει επίσης εντολή στα μέλη να κοινοποιούν κάθε χρόνο τις κρατικές εμπορικές επιχειρήσεις τους στον ΠΟΕ.

Είναι εμφανές ότι ο ΠΟΕ όχι μόνο δεν απαγορεύει, αλλά ενθαρρύνει την ίδρυση και λειτουργία κρατικών εμπορικών επιχειρήσεων. Όμως, παράλληλα, προσπαθεί να διασφαλίσει ότι αυτές δεν θα λειτουργούν κατά τρόπο αντίθετο με της αρχές και της κανόνες του ΠΟΕ. Η απαίτηση για κοινοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων επιτελεί διπλό σκοπό, καθώς, αφενός, ο ΠΟΕ επιδιώκει να αυξηθεί η διαφάνεια της χρήσης του κρατικού εμπορίου για εφαρμογή των διαφόρων πολιτικών που σχετίζονται με το εμπόριο και, αφετέρου, επιδιώκει την διασφάλιση ότι η κρατική επιχείρηση δεν θα χρησιμοποιεί κανόνες που αντιτίθενται στο δίκαιο του ΠΟΕ.

Στην Ευρώπη, οι State-owned Enterprises έχουν σημαντική θέση σε ποικίλους τομείς, μεταξύ των οποίων και στον τομέα της ενέργειας. Την τελευταία δεκαετία έχει παρατηρηθεί ότι οι κρατικές επιχειρήσεις κάνουν ήδη τη διαφορά με επενδύσεις σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, επιλογή που μπορεί να ασκήσει ουσιαστική επίδραση στα ενεργειακά ζητήματα σε παγκόσμια κλίμακα. Αυτή η κινητήρια δύναμη της κρατικής ιδιοκτησίας σημαίνει ότι τα κράτη με κρατικές επιχειρήσεις στην αγορά ενέργειας μπορούν να επηρεάσουν άμεσα τις εξελίξεις στον ενεργειακό τομέα επενδύοντας περισσότερο σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και λιγότερα σε τεχνολογίες ορυκτών καυσίμων. Ένα σημαντικό βήμα θα ήταν η ευθυγράμμιση των εντολών των κρατικών επιχειρήσεων με τη Συμφωνία του Παρισιού και την επίτευξη των στόχων που αυτή θέτει.

Μονοπώλια στις επενδύσεις

Ζήτημα έλλειψης χωρητικότητας στις σταθερές επίγειες υποδομές

Από το άρθρο V της GATT, προκύπτει ότι η διαμετακόμιση της ενέργειας λαμβάνει χώρα διαμέσου των “διαδρομών που είναι βολικές για τη διεθνή διέλευση”, όρος που δεν έχει προσδιοριστεί περαιτέρω, δεδομένου του ότι η ενέργεια άλλοτε εμφανίζεται ως αγαθό και άλλοτε ως υπηρεσία.

Στο άρθρο V:1 GATT, ορίζεται η λεγόμενη “κυκλοφορία κατά τη διέλευση” και συνεπώς, στους πιθανούς τρόπους μεταφοράς, περιλαμβάνεται τόσο η μεταφορά με πλοίο, όσο και με “άλλα μέσα μεταφοράς”. Το κρίσιμο στην προκειμένη περίπτωση είναι ότι λόγω της φύσης της ενέργειας και των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζει ο ενεργειακός τομέας, στις διαδρομές αυτές πρέπει να θεωρηθεί ότι εντάσσονται και οι σταθερές επίγειες υποδομές, ως μόνο μέσο μεταφοράς της ενέργειας. Συνεπώς, οι αγωγοί και οι σταθερές επίγειες υποδομές εμπίπτουν στην ερμηνεία του Άρθρου V GATT, όταν μιλάμε για τα “άλλα μέσα μεταφοράς”.

Η ερμηνεία αυτή προκύπτει κυρίως από το γεγονός ότι η ενέργεια δεν αποθηκεύεται εύκολα και οι σταθερές επίγειες υποδομές δεν έχουν μεγάλη χωρητικότητα, με αποτέλεσμα να δημιουργείται περιορισμένη μεταφορά της ενέργειας και κατ’ επέκταση περιορισμένη προμήθεια.

Ως εκ τούτου, συμπεραίνουμε ότι πρέπει να γίνει εφικτή η διαθεσιμότητα της ενέργειας την κατάλληλη στιγμή. Συνεπώς, δεδομένου του ότι η κατασκευή αγωγών και δικτύων μεταφοράς της ενέργειας απαιτεί σημαντικές επενδύσεις, πρέπει να δοθεί δυνατότητα κατασκευής πρόσθετης χωρητικότητας μέσω της στροφής των επενδύσεων στο χώρο της ενέργειας αποκλειστικά στο συγκεκριμένο τομέα.

Άλλωστε, τέτοιες μεταφορικές εγκαταστάσεις συνεπάγονται τη συνεισφορά σημαντικών οικονομικών κλίμακας στη φάση κατασκευής τους και μόλις κατασκευαστούν, έχουν περιορισμένη ικανότητα μεταφοράς συγκεκριμένων ενεργειακών προϊόντων. Επομένως, η χωρητικότητα πρέπει να αποφασίζεται σε μακροπρόθεσμη βάση και συνεπώς, μόνο μέσω της στροφής των ενεργειακών επενδύσεων στην κατασκευή πρόσθετης χωρητικότητας (σταθερών επίγειων υποδομών), θα επιτευχθεί η διαθεσιμότητα χωρητικότητας την κατάλληλη στιγμή και στον κατάλληλο βαθμό.

Πρέπει να τονιστεί ότι πριν από τη στροφή των επενδύσεων αποκλειστικά στον τομέα αυτό, πρέπει να δοθεί, προφανώς, προτεραιότητα στην αμερόληπτη χρήση της ήδη υπάρχουσας ενεργειακής υποδομής.

Τοποθέτηση των ενεργειακών επενδύσεων γύρω από ιδιωτικού vs κρατικού χαρακτήρα εταιρείες

Είναι γεγονός ότι σε πολλές χώρες εξαγωγής ενέργειας που εφαρμόζουν περιοριστικές πρακτικές και σε πληθώρα ενεργειακών επιχειρήσεων που κατέχουν μονοπωλιακή θέση, παραχωρούνται αποκλειστικά δικαιώματα και προνόμια και δεν αντιμετωπίζονται σύμφωνα με τους ισχύοντες πολυμερείς κανόνες.

Επιπλέον, τα ενεργειακά αποθέματα βρίσκονται τυπικά υπό κρατική ιδιοκτησία και συνεπώς, όλες οι ενεργειακές υποδομές κατά κύριο λόγο τοποθετούνται γύρω από κρατικές εταιρείες.

Δεν αποκλείεται, όμως, να τοποθετούνται και γύρω από ιδιωτικού χαρακτήρα εταιρείες οποιουδήποτε είδους, ακόμη και αν δεν έχουν de facto σχέση με το κράτος.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ενέργειες μιας ιδιωτικής οντότητας θα πρέπει να αποδοθούν σε ένα κράτος-μέλος εάν το εν λόγω κράτος-μέλος κατευθύνει με οποιοδήποτε επίσημο τρόπο μια ιδιωτική οντότητα να ενεργήσει με ασυνέπεια ως προς το δίκαιο του ΠΟΕ ή εάν ο ιδιωτικός φορέας ενεργεί για λογαριασμό της κυβέρνησης του κράτους-μέλους.

Αν, υποθετικά, η υποδομή ανήκει σε ιδιωτικό φορέα, η ελευθερία της διαμετακόμισης θα μπορούσε να υποπέσει σε αχρησία, καθώς τα μέλη θα είχαν τη δυνατότητα να παρακάμψουν τις υποχρεώσεις τους, επιτρέποντας σε ιδιωτικούς φορείς να είναι οι μοναδικοί ιδιοκτήτες ή διαχειριστές της υποδομής. Θα ήταν ασυνεπές για το άρθρο V:2 της GATT να επιβάλει μια υποχρέωση στα κράτη-μέλη, μόνο για να παρακάμψουν αυτή την υποχρέωση, επιτρέποντας σε έναν ιδιωτικό φορέα να λειτουργεί την υποδομή αυτή.

Δεδομένου του ότι ο ΠΟΕ δεσμεύει τα Κράτη- Μέλη, αυτά θα πρέπει να θεσπίσουν δεσμευτικά μέτρα στην εθνική τους νομοθεσία για τη ρύθμιση των πρακτικών των ιδιωτικών φορέων προκειμένου να συμμορφωθούν με τις υποχρεώσεις τους βάσει του καθεστώτος του ΠΟΕ.

Ενέργεια και περιβάλλον

NTMs στην ευρωπαϊκή αγορά ενέργειας

Μία μέθοδος που υιοθετούν τα κράτη στις εμπορικές πρακτικές και που μπορεί να αποδειχθεί ωφέλιμη για την προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και την τήρηση της αρχής προστασίας του περιβάλλοντος είναι τα non – tariff measures/barriers (NTBs, μη δασμολογικά εμπόδια/μέτρα). Τα non – tariff measures (NTMs) είναι κανονιστικά μέτρα που δεν αφορούν τη φορολόγηση, λαμβάνονται από το κράτος και

έχουν σκοπό να ρυθμίσουν την εμπορική δραστηριότητα. Ουσιαστικά, αποτελούν όρους τους οποίους πρέπει να πληροί ο αντισυμβαλλόμενος προκειμένου να εισχωρήσει στην εσωτερική αγορά του κράτους. Η διαφορά μεταξύ των measures και των barriers είναι ότι τα πρώτα αποτελούν ευρύτερο όρο και προστατεύουν το ποιοτικό εμπόριο, ενώ τα δεύτερα είναι περισσότερο προστατευτικά/εφαρμόζουν μεγαλύτερες διακρίσεις. Διακρίνονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: αυτά που αφορούν τις εξαγωγές (π.χ. απαγορεύσεις ή περιορισμοί στις εξαγωγές), αυτά που έχουν σχέση με τις εισαγωγές (π.χ. αδειοδότηση εισαγωγών, διοικητικά παράβολα, τελωνειακά κόστη) και, τέλος, τα εσωτερικά μέτρα της εθνικής οικονομίας (π.χ. υγειονομικές/τεχνικές/περιβαλλοντικές προϋποθέσεις).

Τα NTMs εφαρμόζονται συχνότερα σε γεωργικά προϊόντα, ηλεκτρικά μηχανήματα και όπλα, λόγω των τεχνικών και περιβαλλοντικών προδιαγραφών που αυτά πρέπει να ακολουθούν. Χωρίζονται σε μη – τεχνικά, όπου εντάσσονται οι ποσοτικοί περιορισμοί (quantitative restrictions, π.χ. μέτρα τιμολόγησης, forced logistics, distribution channels) και τα τεχνικά, δηλαδή τα τεχνικά εμπόδια στο εμπόριο (technical barriers to trade – TBT) και τα φυτοϋγειονομικά (phytosanitary – SPS). Τα SPS, που βρίσκονται σε απόλυτη συνάρτηση με τη διαφύλαξη του οικοσυστήματος, περιορίζονται ολοκληρωτικά στον γεωργικό τομέα και σε προϊόντα ζωικής προέλευσης, με δεδομένο ότι ο έλεγχος αυτών είναι ζωτικής σημασίας για την υγεία των καταναλωτών και την περιβαλλοντική ισορροπία. Δεν είναι, επομένως, παράλογο που το 60% περίπου των τροφίμων θίγεται τουλάχιστον από ένα SPS.

Στην εσωτερική ευρωπαϊκή αγορά, τα NTMs δεν επιτρέπονται, βάσει του Άρθρου 34 της ΣΛΕΕ που απαγορεύει ρητώς τους ποσοτικούς περιορισμούς. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, όμως, υπάρχουν NTMs που δε λειτουργούν ως ποσοτικοί περιορισμοί. Η εναρμόνιση των εθνικών δικαίων με τα ευρωπαϊκά πρότυπα θεωρητικά συνεπάγεται ότι τα κράτη – μέλη δε θέτουν κανένα δασμολογικό και μη δασμολογικό μέτρο στις εισαγωγές και τις εξαγωγές μεταξύ τους. Ωστόσο, παρ' όλες αυτές τις δεσμεύσεις, αρκετά NTBs παραμένουν σε ισχύ, και στον τομέα των αγαθών αλλά και σε αυτόν των υπηρεσιών, καθώς ελλείπει ουσιαστική εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας στα διάφορα κράτημέλη. Κατ' επέκταση, τα ενεργειακά προϊόντα και οι ενεργειακές υπηρεσίες στο πλαίσιο της ΕΕ δεν απολαμβάνουν μίας ενιαίας ρύθμισης, τουναντίον, συνεχίζουν να υφίστανται τα εκάστοτε μη δασμολογικά μέτρα που ορίζουν οι χώρες.

NTMs στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, ο βαθμός υιοθέτησης των ενωσιακών ρυθμίσεων για τα ενεργειακά NTMs βρίσκεται κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, γεγονός που αποδεικνύει την απροθυμία ή και την αδυναμία της χώρας να ακολουθήσει τον ενωσιακό παρονομαστή και να συμπορευτεί στο πλάνο ενοποίησης της αγοράς ενέργειας. Γενικώς, ακολουθεί την

«παραδοσιακή» τακτική των αναπτυγμένων χωρών, δεδομένου ότι, διεθνώς, στο εμπόριο μεταξύ χωρών με διαφορετικούς δείκτες οικονομικής ανάπτυξης, οι χώρες του αναπτυγμένου κόσμου εφαρμόζουν περισσότερα κι αυστηρότερα NTMs σε σχέση με εκείνες που βρίσκονται σε τροχιά ανάπτυξης. Μάλιστα, γενικώς είναι δύσκολο να εντοπίσουμε και να ερμηνεύσουμε τα NTMs ανάλογα με το κράτος που τα επιβάλλει, κι αυτό γιατί, αν θέλουμε να προχωρήσουμε σε μία τέτοια αναζήτηση, αυτή θα πρέπει να εξετάζει τα δεδομένα όχι απλώς ανάλογα με τη χώρα, αλλά και με τον κάθε εμπορικό τομέα διακριτά. Έτσι, εισερχόμαστε σε μία ιδιαίτερα λεπτομερειακή και πολύπλοκη έρευνα, που δυσκολεύει το έργο της νομικής αντιμετώπισης των μη δασμολογικών μέτρων.

Η Ελλάδα προορίζει περίπου του 60% των εξαγωγών της για τα μέλη της ΕΕ και το 40% των εισαγωγών της έχει ενωσιακή προέλευση. Στις εξαγωγές βασικό ρόλο διαδραματίζουν πετρελαϊκά προϊόντα, με τις εισαγωγές να αφορούν κυρίως πάλι αυτόν τον τομέα, καθώς και οχήματα και μηχανήματα σχετικά με την παραγωγή και το εμπόριο ενέργειας. Παράλληλα, σημαντικός αντισυμβαλλόμενος της χώρας για παροχή ενέργειας ήταν η Ρωσία, οπότε μετά την έναρξη του πολέμου στην Ουκρανία, εξαιτίας των περιορισμών που επέβαλε η Ένωση στις εισαγωγές ρωσικού πετρελαίου, έπρεπε κι εκείνη να συμμορφωθεί με αυτούς κι άρα να μεταβληθεί έτσι το εσωτερικό τοπίο αγοράς και διάθεσης ενέργειας.

Ωστόσο, χάρη σε αυτή την εξέλιξη, τα εμπόδια στις εισαγωγές πετρελαίου μπορούν να λειτουργήσουν γενικώς και ως εμπόδιο για την εισαγωγή ορυκτών καυσίμων και κατ' επέκταση να συνδράμουν στη διατήρηση των φυσικών πόρων, την προστασία του περιβάλλοντος και τη μετάβαση στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Εξάλλου, η Ελλάδα επιχειρεί να αυξήσει το ποσοστό ανανεώσιμης ενέργειας, ορίζοντας feed – in tariffs και φοροελαφρύνσεις για τη στροφή σε οικολογικές πηγές ενέργειας, υιοθετώντας κατ' αυτόν τον τρόπο «μέτρα εσωτερικής οικονομίας» που δεν είναι δασμολογικά αλλά επηρεάζουν την ενεργειακή εμπορική πρακτική. Αυτό αποδεικνύει ότι η πληθώρα NTMs στο ενεργειακό εμπόριο διευκολύνει μεν στρατηγικές για τη διατήρηση του οικοσυστήματος, ωστόσο περιορίζει τις διακρατικές εμπορικές σχέσεις και καθιστά αναγκαία την ενδυνάμωση της εκάστοτε εθνικής αγοράς, ώστε να μπορεί αυτή να ικανοποιήσει στο ίδιο επίπεδο τις ανάγκες του πληθυσμού.

Στο πλαίσιο αυτό, λόγω του υψηλού ποσοστού εξαγωγών ορυκτών καυσίμων και κατ' επέκταση ηλεκτρικής ενέργειας, είναι σημαντικό να δομηθεί ένα ολιστικό σχέδιο προκειμένου ο ενεργειακός προσανατολισμός της χώρας να στραφεί στην παραγωγή κι αγορά καθαρής ενέργειας. Φαίνεται ότι, αν και το αρχικό κόστος της αλλαγής σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας είναι αρκετά υψηλό (όπως ήδη αναφέρθηκε λόγω της έντονης παρουσίας εμποδίων στο εμπόριο ορυκτών καυσίμων και της επένδυσης στις εθνικές ανανεώσιμες πηγές), η απανθρακοποίηση μακροχρόνια θα έχει πολύ σημαντικά

πλεονεκτήματα, και στην οικονομία αλλά και στο περιβάλλον. Παράλληλα, ενδιαφέρον διαδραματίζει και ο ρόλος του γεωργικού κλάδου: ακριβώς λόγω της εκτεταμένης χρήσης SPS, και, συνεπώς, την αύξηση του κόστους εισαγωγής γεωργικών προϊόντων και τροφίμων που οδηγεί με τη σειρά της στη μετακύλιση του συνολικού, αυξημένου κόστους στον τελικό καταναλωτή, η εθνική πρωτογενής παραγωγή μπορεί να συμβάλει τα μέγιστα στην οικονομική και βιώσιμη ενεργειακή ανάπτυξη.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία και Αρθρογραφία

Γκλαβίνης Π, Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο (Εκδόσεις Σάκκουλας 2009).

Μπρεδήμας Α και Γουργουρίνης Α, Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο (2η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη 2018).

Χατζοπούλου Δ, 'Διεθνές Εμπόριο Και Ενέργεια' σε Κ Αντωνόπουλος-Χ Αρώνη (επιμ.), Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο της Ενέργειας' (Νομική Βιβλιοθήκη 2020).

Cossy M, 'Energy Transport and Transit in the WTO' in J Pauwelyn (ed), Global Challenges at the Intersection of Trade (Energy and the Environment 2010).

Cottier T και άλλοι, The Prospects of International Trade Regulation (Cambridge University Press 2011).

Howse R, 'Domestic and International Strategies to Address Climate Change: An Overview of the WTO Legal Issues' in Emm. Thomas Cottier και άλλοι (eds), International Trade Regulation and the Mitigation of Climate Change (Cambridge University Press 2009).

Jiménez-Guerra A, The World Trade Organization and Oil (Oxford Institute for Energy Studies SP 2001).

Leal-Arcas R, Grasso C και Rios J, Energy Security, Trade and the EU: Regional and International Perspectives (Edward Elgar Publishing 2016).

Matsushita M, Schoenbaum T, Mavroidis P και Hahn M, The World Trade Organization. Law, Practice and Policy (3η έκδ., The Oxford International Law Library 2017).

Mavroidis P, Deviating from WTO Obligations Trade in goods: An analysis of international trade agreements (Oxford University Press 2012).

Selivanova Y, Energy Dual Pricing in WTO Law: Analysis and Prospects in the Context of Russia's Accession to the WTO (Cameron May 2008).

Selivanova Y, 'Managing the Patchwork of Agreements in Trade and Investment' in Goldthau A και Witte J (eds), *Global Energy Governance: The New Rules of the Game* (Brookings Institution Press 2010).

Aaditya Mattoo, 'Dealing with Monopolies and State Enterprises: WTO Rules for Goods and Services' (1997) Staff Working Paper TISD9801.WPF WTO Trade in Services Division <https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ptis9801.pdf>.

Anna Marhold, 'The World Trade Organization and Energy: Fuel for Debate' (2013) 2 (8) *ESIL Reflections*.

Daniel Crosby, 'Energy Discrimination and International Rules in Hard Times: What's New This Time Around, and What Can Be Done' (2012) 324 (334) *Journal of World Energy Law and Business* <<https://www.kslaw.com/blog-posts/energy-discrimination-international-rules-hard-times-whats-new-time-around-can-done>>.

David MacDougall, 'Trade in Energy and Natural Resources: The Role of the GATT and Developing Countries' (1994) 12 *Journal of Energy & Natural Resources Law* Donald Zillman 'Energy Trade and the National Security Exception to the GATT' (1994) 12 *Journal of Energy & Natural Resources Law*.

Gabrielle Marceau, 'The WTO in the emerging energy governance debate' (2010) *World Trade Report* <https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr10_forum_e/wtr10_marceau_e.ht>.

Michael G. Pollitt, 'The role of policy in energy transitions: Lessons from the energy liberalisation era' (2012) 2(50) <<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.03.004>>.

Thomas Cottier και άλλοι, 'Energy in WTO Law and Policy' (2011) *The Prospects of International Trade Regulation* <https://www.researchgate.net/profile/ThomasCottier/publication/228548564_Energy_in_WTO_law_and_policy/links/543594eb0cf2bf1f2b3438/Energy-in-WTO-law-and-policy.pdf>.

Wen-Chen Shih, 'Energy Security, GATT/WTO, and Regional Agreements' (2009) 49 (2) *Natural Resources Journal* <<https://digitalrepository.unm.edu/nrj/vol49/iss2/6>>.

Yulia Selivanova, 'Trade in Energy: Challenges for International Trade Regulation' (2010) *World Trade Report*.

Zvenyslava Opeida, 'Climate Changes and Energy Subsidies: Is There a Role for the WTO?' (2021) *Linklaters* <<https://www.linklaters.com/en/insights/blogs/tradelinks/climate-changeand-energy-subsidies-is-there-a-role-for-the-wto>>.